

مهاجران ایرانی در کویت و تاثیر آنها بر روابط دو کشور

ابراهیم عباسی^۱ - شبنم اکبری^۲

دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱۶ - پذیرش: ۱۳۹۸/۱/۲۸

چکیده

مهاجرت پدیده مهم قرن گذشته و امروز در خاورمیانه است. این پدیده متاثر از عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بوده و تاثیرات مهمی بر کشورها برجا می‌گذارد. سؤال این مقاله، چرایی مهاجرت ایرانیان به کویت، جایگاه آنها و تاثیر سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آنها بر روابط دو کشور است؟ فرضیه اصلی آن است که علت مهاجرت ایرانیان را از دهه ۱۳۴۰ می‌توان بر اساس نظریه جذب و دفع و مدل هزینه-فایده توضیح داد. عواملی در سطح ملی (انقلاب اسلامی، پیوندهای شیعی و...)، منطقه‌ای (نفت، جنگ خلیج فارس، جنگ تحمیلی، روابط ایران و عربستان و...) و بین‌المللی (اشغال کویت و جنگ دوم خلیج فارس، حضور ایالات متحده و روابط ایران با آن کشور و...) توضیح دهنده روند حاکم بر کاهش یا افزایش مهاجرت ایرانیان به کویت است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد آنها از جایگاه اجتماعی و اقتصادی مهمی برخوردارند اما دولت‌های دو کشور نتوانسته‌اند از این پتانسیل در توسعه روابط اقتصادی و سیاسی دو کشور بهره ببرند. علت آن در سیاست‌های دولت کویت نسبت به مهاجران به ویژه مهاجران ایرانی، شیعه بودن بیشتر مهاجران و نگاه اقتصادی آنها برای کسب درآمد است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی مبتنی بر ارائه آمار و اطلاعات است.

واژگان کلیدی: مهاجران ایرانی، خلیج فارس، ایران، کویت.

۱. استادیار علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز (نویسنده مسئول)

۲. کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شیراز، شیراز

abbassi_e @shirazu.ac.ir

shabnamakbari68@yahoo.com

مقدمه

مهاجرت پدیده طبیعی منطقه خاورمیانه است که به دلایل اقتصادی و با انگیزه کار و پول یا به خاطر عدم امنیت رخ می‌دهد. ادواردز در کتاب "سیاست و حکومت در خاورمیانه" معتقد است «...پدیده مهاجرت عظیم نیروی کار در خاورمیانه با مسائلی همچون توسعه صنعت نفت در قرن گذشته، الگوهای توزیع ثروت در منطقه، نرخ بالای تولد، افزایش جمعیت پناهنده فلسطینی و کمبود منابع طبیعی در برخی کشورها مثل یمن در ارتباط است» (ادواردز، ۱۳۹۰: ۱۰۱). در کنار آن، بی ثباتی سیاسی و جنگ و آشوب نیز از دیگر عوامل مهاجرت در این منطقه است.

خلیج فارس در این منطقه از کانون‌های مهاجرت بوده است. افزایش ده برابری جمعیت شش دولت خلیج فارس از ۴ میلیون در سال ۱۹۵۰ تا ۴۰ میلیون در سال ۲۰۰۵ در میان کشورهای ثبت شده در تاریخ، بالاترین میزان را دارد به نحوی که مهاجرت به یک ویژگی درونی برای اقتصاد سیاسی منطقه تبدیل شده است (اولریکسون، ۱۳۹۶: ۲۵۳). کشورهای شورای همکاری خلیج فارس بیشترین تعداد کارگران مهاجر کار موقت را در جهان در خود جای داده‌اند که بیشترین تغییرات جمعیتی را در این کشورها سبب شده است. به جز عمان و عربستان سعودی، اکثر جمعیت دیگر کشورهای شورای همکاری را مهاجران تشکیل می‌دهند. ۸۸ درصد جمعیت امارات، ۷۶ درصد قطر و ۷۴ درصد جمعیت کویت را مهاجران تشکیل می‌دهند (IOM, World Migration Report, 2018-en.chapter-3). مهاجرت به کویت با جنگ‌های اعراب و اسرائیل همراه با افزایش قیمت نفت در سال ۱۹۷۳ افزایش یافت. دولت کویت برای تبدیل این کشور به کشوری مرفه و مدرن مجبور شد به نیروی کار ماهر و غیر ماهر خارجی متکی باشد. این روند از آن زمان تاکنون با فراز و نشیب‌های زیادی همراه بوده است. جنگ اعراب و اسرائیل، دولت‌سازی و شهری شدن سریع به خاطر افزایش قیمت نفت، انقلاب اسلامی، بحران ۱۹۹۰ خلیج فارس و ... از عوامل اثرگذار بر آن بوده است.

در چند دهه اخیر مهاجرت از ایران به کشورهای خلیج فارس رواج یافته است؛ در حالی که قبلاً این روند معکوس بود. در این میان، یکی از مقاصد مهاجران ایرانی در خلیج فارس کشور کویت بوده است. جایگاه و چرایی مهاجرت ایرانیان به کویت و تاثیر آن بر روابط سیاسی و اقتصادی دو کشور سوال اصلی این مقاله است. سال‌هایی که روابط پر فراز و نشیبی

را در روابط دو کشور رقم زده و نقاط عطفی در مهاجرت ایرانیان به کویت در بر داشته است. هر چند شروع مهاجرت ایرانیان به کویت از دهه ۱۳۴۰ شمسی با کشف نفت در کویت شروع و متأثر از روابط دو کشور در دهه ۱۳۵۰ به اوج رسید اما انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی جایگاه دیگری را برای مهاجران ایرانی رقم زد و در نهایت اشغال کویت توسط عراق و مقاومت شیعیان کویت در برابر ارتش عراق و واکنش مناسب دولت ایران جایگاه مهاجران را ارتقا بخشید، لیکن از اواخر دهه ۱۳۸۰ و دهه ۱۳۹۰ مهاجران ایرانی با تنگنانهایی متأثر از روابط سیاسی دو کشور روبه‌رو شدند. بنابراین آنها از جایگاه اجتماعی و اقتصادی مهمی در کشور کویت هر چند با فراز و نشیب برخوردار بوده‌اند اما دولت‌های دو کشور نتوانستند از این پتانسیل در توسعه روابط اقتصادی و سیاسی دو کشور بهره ببرند. روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی مبتنی بر ارائه آمار و اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن است. این مقاله از نظریه‌های مهاجرت با تاکید بر نظریه جذب و دفع و مدل سرمایه گذاری و هزینه و فایده نیز برای تبیین چرایی مهاجرت و ابعاد سیاسی و اقتصادی رفتار مهاجران ایرانی بهره می‌برد و تاثیر اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آنها را به بحث می‌گذارد.

پیشینه پژوهش^۱

ادبیات نوشتاری مهاجرت ابعاد مختلفی را در بر می‌گیرد. این نگراره، ضمن توجه به این ابعاد، بیشتر به بررسی ادبیات نوشتاری پیرامون مهاجرت در خلیج فارس با تاکید بر کویت پرداخته است. محمد تقی ایمان در مقاله‌ای با عنوان «مهاجرت در کشورهای جهان سوم نظریات، تحقیقات و ارائه چارچوب نظری» به بررسی تئوری‌های کارکردگرایی و اقتصاد سیاسی پیرامون مهاجرت در کشورهای جهان سوم و محدودیت‌های این تئوری‌ها پرداخته است (ایمان، ۱۳۶۹). سید محمد کاظم سجاد پور در مقاله‌ای با عنوان «مهاجرت و سیاست خارجی ایران» پدیده مهاجرت و سیاست خارجی ایران در مورد مهاجران را بررسی کرده

۱. دولت‌های ملی بخش زیادی از داده‌ها درباره مهاجرت به خلیج فارس را فراهم کرده‌اند. اما مشکلات دسترسی و سؤالات در خصوص کیفیت و اطلاعات همچنان پابرجاست. افزون بر این بسیاری از آمارهای موجود غیر منسجم هستند و در میان منابع متعدد همپوشان و بعضاً نامرتبط پراکنده شده‌اند. دولت‌های خلیج فارس هم به طور فردی و هم جمعی، فاقد چارچوب متمرکز برای قابل دسترس کردن اطلاعات در خصوص مساله مهاجرت و جمعیت‌شناختی برای سیاست‌گذاران هستند. لذا باید به محققین اجازه داد به تنهایی به امور تحقیقاتی پردازند (اولریکسون، ۱۳۹۶: ۲۵۵).

است (سجادپور، ۱۳۸۷). آندریو گاردنر مقاله‌ای با عنوان «مهاجرت خلیج و خانواده» در نشریه مطالعات عرب منتشر کرده است (Gardner, 2011). این مقالات بیشتر ادبیات نظری مهاجرت را بررسی کرده‌اند و در بررسی چارچوب نظری این مقاله مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

بخش دوم ادبیات پژوهشی، مطالعاتی در خصوص مهاجرت در خلیج فارس است. پیروز مجتهدزاده در مقاله‌ای تحت عنوان «نگاهی به جغرافیای تاریخی خلیج فارس: ایرانیان در خلیج فارس»، که در ماهنامه سیاسی و اقتصادی نوشته است، سعی کرده جنبه‌هایی از پیوند فرهنگی، قومی و تاریخی میان ایران و کشورهای عربی خلیج فارس را نمایان سازد (مجتهدزاده ۱۳۷۳). عبدالرضا همدانی در فصلنامه مطالعات خاورمیانه، مقاله‌ای با عنوان «رویای مهاجرت برای ثروت: مهاجرت و نیروی کار مهاجر در خلیج فارس»، که ترجمه‌ای از کتاب آقای باقر سلمان النجار است، به بررسی وضعیت اقتصادی مهاجران در کشورهای منطقه می‌پردازد (همدانی، ۱۳۸۲). محمد باقر وثوقی در کتاب «تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس» به بررسی پدیده مهاجرت در این حوزه به ویژه در جزایر ایران پرداخته و محدوده زمانی این پژوهش را شامل نمی‌شود (وثوقی، ۱۳۸۰). این آثار موج‌های مهاجرت را در خلیج فارس از لحاظ تاریخی بررسی کرده‌اند.

بخش سوم این ادبیات به بررسی پدیده مهاجرت به صورت موضوعی در خصوص کشورهای خلیج فارس از جمله کویت پرداخته است. نظام اکبری خنجی در کتاب «مهاجرت و سازگاری، پژوهشی در مورد ایرانیان مقیم امارات عربی متحده» به بررسی مهاجرت در خلیج فارس و به طور خاص مهاجرت ایرانیان به امارات عربی متحده پرداخته است (اکبری خنجی، ۱۳۸۲). دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی کتابی با عنوان «کویت» به چاپ رسانده است که مشتمل بر ده فصل است (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۵). این کتاب به صورت کلی و پراکنده حضور ایرانیان در کویت را بررسی کرده است. عبدالرضا همدانی در مقاله خود «تحلیلی بر تاریخ روابط سیاسی ایران و کویت ۱۹۶۱-۱۹۹۸» به بررسی روابط ایران و کویت در طی این دوره می‌پردازد و الگوهای دوستی و دشمنی این دو کشور را بررسی می‌کند. اما راجع به مهاجرت ایرانیان به کویت و آثار آنها بحث نکرده است (همدانی، ۱۳۷۹). چلونگر و بندانی در مقاله‌ای تحت عنوان «واکاوی جایگاه شیعیان در تحولات سیاسی کویت» به بررسی جایگاه شیعیان و همچنین ایرانیان شیعی کویت پرداخته‌اند (چلونگر و

بندانی، ۱۳۹۲). بررسی این منابع نشان می‌دهد که این آثار، بعد تاریخی موضوع را بررسی و به تاثیرگذاری مهاجران در کشور کویت و دلایل آن پرداخته‌اند. در ضمن اطلاعات آنها حداقل یک دهه اخیر را در بر نمی‌گیرد و در ارائه آماری به روز و دقیق باز مانده‌اند.

چارچوب نظری

"مهاجرت به عنوان یک پدیده اجتماعی می‌تواند نتیجه مشکلات اقتصادی، فشارهای سیاسی، محدودیت‌های مذهبی، اختلافات فرهنگی، حوادث طبیعی و کوشش برای کسب دانش و زندگی بهتر باشد" (بی پروا، ۱۳۶۸: ۳۸۴). اولین کسی که قوانین مهاجرت را بررسی کرد «راونشتاین» بود. وی در سال‌های ۱۸۸۵ و ۱۸۸۹ از مشاهداتش روی حرکت‌های داخلی جمعیت «قانون مهاجرت» را استخراج کرد (King and Skeldon, 2010: 1620). به طور کلی، نظریات مهاجرت را می‌توان به دو دسته چرایی مهاجرت و نظریات پیرامون تاثیر مهاجرت و مهاجران تقسیم کرد.

نظریات چرایی و اثرگذاری مهاجرت

الف - نظریه جذب و دفع

اولین دیدگاه نظری که حرکت‌های جغرافیایی انسان‌ها در جوامع را ارائه داد "مدل جاذبه و دافعه" بود که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم مورد توجه قرار گرفت. این دیدگاه معتقد است که عوامل اقتصادی - فیزیکی نامناسب در یک مکان باعث می‌شود انسان محل زندگی‌اش را ترک کند و به مکان دیگری که از نظر اقتصادی - اجتماعی و فیزیکی شرایط بهتری دارد، نقل مکان کنند. مدل راونشتاین، مدل اورت.اس.لی، نظریه زیمنپ و استافر، نظریه لوری و راجز و نظریه استوکز و شاستاد در ذیل این نظریه شکل گرفته است. راونشتاین در سال ۱۸۸۵ مقاله معروفی با عنوان «قوانین مهاجرت» ارائه کرد (حاج حسینی، ۱۳۸۵: ۳۷). او در سال ۱۸۸۹ قانون جاذبه و دافعه را با استفاده از سرشماری سال ۱۸۸۱ و مهاجرت از ولز به انگلستان مطرح کرد. راونشتاین بیان می‌دارد که مهاجرین به مناطقی که فرصت‌های اقتصادی بیشتری به آنها بدهد، نقل مکان می‌کنند. وی عوامل جذب کننده مهاجرت را به عوامل اجتماعی، اقتصادی و فیزیکی و عوامل دفع کننده را به عوامل نامطلوب اجتماعی، اقتصادی و فیزیکی تقسیم‌بندی می‌کند (بهمرد و حاجی یوسفی، ۱۳۸۵: ۳۸).

ب- مدل سرمایه‌گذاری انسانی و هزینه و فایده

مدل سرمایه‌گذاری انسانی و هزینه و فایده که توسط شاستاد ارائه شده، معتقد است تصمیم‌گیری برای مهاجرت نوعی تصمیم به سرمایه‌گذاری است که در آن شخص مهاجر، هزینه و فایده مهاجرت را در نظر می‌گیرد. یعنی مهاجرت زمانی اتفاق می‌افتد که فایده بر هزینه غلبه کند. در این نظریه فرض بر این است که انسان‌ها تمایل دارند که درآمد خالص و واقعی دوران زندگی شغلی خود را به حداکثر برسانند و می‌توانند درآمد احتمالی آینده در مقصد و درآمد کنونی خود را در مبدا محاسبه کنند (حاج حسینی، ۱۳۸۵: ۴۱).

پ- نظریه کارکردگرایی

این نظریه بر تبیین دلایل و پیامدهای مهاجرت استوار و معتقد است که مهاجرت عنصری الزامی جهت برقراری تعادل مجدد در جامعه است. ساخت جامعه مقصد، مهاجران را در خودشان جذب و با خود همانند می‌کنند. این نظریه‌پردازان در ابتدا علل مهاجرت و اعتقاد به کارکرد مثبت برای آن را تبیین و سپس به اثرات مهاجرت بر ساخت مبداء-مقصد و وضعیت مهاجران می‌پردازند. آنها معتقدند کنشگران در یک نظام به نیازهایی باور دارند که در آن نظام نمی‌توانند آنها را برآورده سازند؛ زیرا خصایص ساختن نظام‌های اجتماعی و کنشگران هرگز در طول زمان ایستا نیستند. از این رو ممکن است تحولات لازم برای کاهش ناهماهنگی، میان احساس نیاز و امکان تسهیل آن در کنشگر یا در هر دو رخ دهد. درک ناهماهنگی میان خصایص فرد و نظام اجتماعی، منجر به مهاجرت شخص، جهت کاهش ناهماهنگی‌های ساختی می‌شود. کارکردگرایان همچنین معتقدند که نظام مقصد، نهایتاً مهاجر و نسل‌های پا گرفته از آن را به عنوان اعضای دائمی خود با خصایص اقتصادی و اجتماعی مانند سایر اعضای خود می‌پذیرند و مهاجرت باعث برابری و استقلال می‌شود و زمینه بهبود وضعیت زندگی را به وجود می‌آورد (ازکیا و پارتازیان، ۱۳۹۰: ۶۵-۶۶). آنها بیان می‌دارند زمانی که در یک نظام تعادل بهم می‌خورد؛ مهاجرت باعث ایجاد تعادل در آن نظام می‌شود. تحول اجتماعی تحرک مکانی را به وجود می‌آورد که به نوبه خود باعث رشد اقتصادی می‌شود (لهسانی زاده، ۱۳۶۸: ۹).

ت- مدل وابستگی

مدل وابستگی معتقد است مهاجرت در بطن روابط سرمایه‌داری جهانی و توسعه وابسته

کشورهای عقب مانده، باید مورد تحلیل قرار گیرد. بنابراین برای پدیده مهاجرت لازم است ابتدا به مسئله عدم توسعه توجه کرد. به طور کل این نظریه معتقد است؛ مهاجرت امری اجباری بوده که بر اساس عدم توسعه یک محیط نسبت به محیط دیگر و وابستگی غیر سرمایه داری به بخش سرمایه داری به وجود می آید و فرایند استثماری و ادامه آن باعث گسترش هر چه بیشتر توسعه نیافتگی می شود (حاج حسینی، ۱۳۸۵: ۴۴-۴۵).

تائیرات مهاجرت

الف- تائیر مهاجرت بر سیاست

«خواست‌های نیروهای اجتماعی به وسیله گروه‌ها، انجمن‌ها و تشکل‌های آنها عرضه می‌شود» (بشیریه، ۱۳۹۰: ۹۶-۱۱۰). مهاجران در یک کشور می‌توانند به عنوان نهادهای فرادولتی و یا گروه فشار، حزب، گروه ذی‌نفع و ذی‌نفوذ برای تائیر بر دولت‌ها عمل کنند. هر کدام از آنها دارای کار ویژه، سازمان، عملکرد و منافع خاص خود است. همچنین می‌توانند برخی رسانه‌های عمومی را به دست بگیرند و از طریق رسانه‌های عمومی علایق و منافع خود را دنبال کنند و دولت‌ها را تحت تائیر قرار دهند. بهترین نمونه تائیر گذاری مهاجران در قالب گروه‌های ذی‌نفوذ است. «اقدام گروه‌های ذی‌نفوذ در دو سطح متمایز انجام می‌شود، از یک سو فشار مستقیم در سطح سازمان‌های مربوط به قدرت (وزراء، نمایندگان مجلسین، کارکنان عالی رتبه) هست و از سوی دیگر فشاری غیرمستقیم که بر مردم اعمال می‌شود، تا آن که واکنش خلاق، خود بر فرمانروایانی که همیشه نسبت به افکار عمومی توجه خاصی دارند، اثر گذارد» (دوورژه، ۱۳۵۸: ۳۷۴). عوامل موثر بر توانایی نیروها و گروه‌های اجتماعی را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد (بشیریه، ۱۳۹۰: ۱۱۵-۱۱۸):

۱- ساخت و سازمان درونی گروه: در این زمینه پنج عامل مهم است: توانایی مالی، شمار اعضا و انضباط درونی گروه، شمار و نوع متحدین گروه، ترکیب چندین سازمان اجتماعی به صورت عمودی و افقی و وجود یا نبود گروه رقیب سازمان یافته.

۲- رابطه با احزاب و سازمان‌های سیاسی.

۳- وضعیت حقوقی: در مورد وضعیت حقوقی گروه‌های اجتماعی، کشورها در قوانین اساسی خود معمولاً محدودیت‌ها و یا امکاناتی برای فعالیت گروه‌ها و نیروهای اجتماعی وضع می‌کنند.

۴- میزان نفوذپذیری حکومت: هرچه گروه‌ها و نیروهای اجتماعی به حکومت نزدیکتر باشند نفوذ بیشتری دارند و همچنین اگر گروه‌ها بتوانند منافع و علایق خود را علایق عام جلوه دهند می‌توانند از نفوذ بیشتری برخوردار باشند. برخی مواقع حکومت با عنوان «مصلحت عمومی» از نفوذ برخی گروه‌ها جلوگیری می‌کند.

ب- تاثیر مهاجرت بر اقتصاد

تاثیر مهاجرت بر اقتصاد، عبارت از تاثیر بر نیروی کار، میزان اشتغال و تراز پرداخت‌ها است:

تاثیر بر نیروی کار

ورود مهاجران، عرضه نیروی کار را تغییر و بازار کار را تحت تاثیر قرار می‌دهد. «بسته به شرایط اقتصادی کشور میزبان، قانونی و یا غیرقانونی بودن مهاجران، سطوح مهارتی آن‌ها و هم چنین میزان انطباق‌شان با شرایط کشور میزبان، اثرات مهاجرت در بازار کار کشور مقصد متفاوت است. اگر مهاجران در سطوح مهارتی مختلف جانشین خوبی برای بومیان باشند، در بازار کار با نیروی بومی رقابت می‌کنند و در نتیجه مشاغل را از آنها ربوده و با افزایش عرضه نیروی کار، سطح دستمزدها را کاهش می‌دهند. از سوی دیگر در صورتی که مهاجران مکمل نیروی کار بومی باشند، اشتغال کل بومیان و سطح دستمزدها، می‌تواند در اثر مهاجرت افزایش یابد. اما اگر مهاجران و بومیان در داخل گروه‌های مهارتی جانشین ناقص باشند، در این صورت افزایش عرضه نیروی کار در اثر مهاجرت، ابتدا مهاجرانی را که از قبل در کشور میزبان اقامت دارند متاثر خواهد کرد» (عیسی‌زاده و مهرانفر، ۱۳۹۲: ۱۱۳).

تاثیر بر میزان اشتغال

مهاجرت کارگران در طول دوره‌های کساد، بیکاری را افزایش می‌دهد. اما در دوره‌های رونق اقتصادی اثر زیادی ندارد. البته در دوره‌های کساد، مهاجرت بسیار کاهش می‌یابد. مهاجرت برای کشورهایی که دارای کمبود نیروی کار هستند و مهاجرفرستی برای کشورهایی که از نیروی کار زیادی برخوردارند، تاثیر بسیار مفیدی دارد (وحیدی، ۱۳۶۴: ۷۹-۸۱). باید توجه کرد که مهاجران دارای توزیع شغلی و رشته فعالیت و محل مسکن

جداگانه‌ای در کشور مهاجرپذیر هستند و در رقابت کامل یا مستقیم با بقیه نیروی کار نیستند.

تاثیر بر تراز پرداخت‌ها

مهاجرت می‌تواند تراز پرداخت‌های بین‌المللی و داخلی را به طور مستقیم یا از طریق وجوهی که مهاجران با خود به کشور جدید می‌آورند و یا وجوهی که به کشور مبدا می‌فرستند، تحت تاثیر قرار دهد. مهاجران فصلی و بین‌قاره‌ای، قسمت زیادی از درآمدشان را به کشور اصلی می‌فرستند. در کشورهایی که تعداد کارگران خارجی درصد زیادی از نیروی کار را شامل می‌شود، وجوه ارسالی، بر تراز پرداخت‌های کشور مهاجرپذیر اثر معکوس دارد. زیرا از کشورشان خارج می‌شود (وحیدی، ۱۳۶۴: ۱۱۷-۱۱۸).

تاثیر مهاجرت بر اجتماع

الف - مهاجران و تغییرات اجتماعی

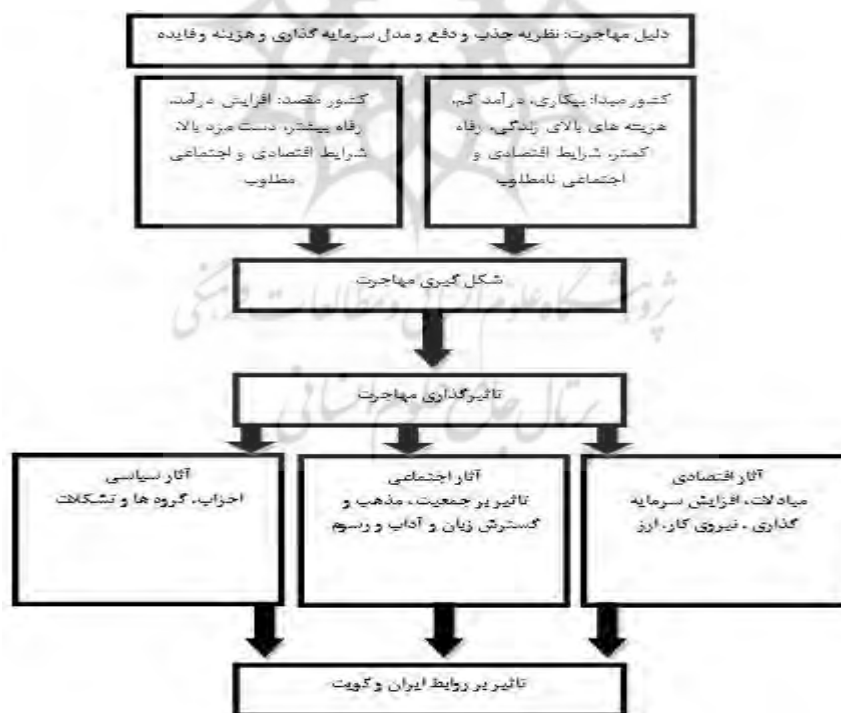
مهاجران، آداب و رسوم، زبان، مذهب و عقاید سیاسی خود را به کشور جدید می‌آورند و برای تطبیق خود با محیط جدید، همواره با مسائل زیادی روبه‌رو هستند. کنفرانس کارشناسان یونسکو در سال ۱۹۵۵، به این نتیجه رسید که مهاجران معمولاً نهادها و الگوهای اجتماعی موجود را تغییر اساسی نداده‌اند. ممکن است کشوری بتواند تعداد زیادی بوم‌گزین را از نظر اقتصادی جذب کند، اما عوامل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، بدون این که «قلب اجتماع» را تهدید کند، می‌تواند بر زندگی ملی مسلط شود^۱. مهاجران، از نظر درجه جذب شدن با یکدیگر تفاوت دارند. تفاوت‌های زیاد در زبان، مذهب، ظاهر جسمانی، آداب و رسوم اجتماعی و سنت‌های فرهنگی باعث عدم ادغام می‌شود. زمانی که مهاجران وابستگی‌های زیادی با افراد غیر مهاجر دارند و همچنین از گروه قومی خود بریده‌اند، ادغام با سرعت بیشتری پیش می‌رود. ارائه خدمات و کمک‌های اجتماعی به کارگران مهاجر و خانواده‌های آنها می‌تواند در روند ادغام مهاجران با محیط جدید کمک کند (وحیدی، ۱۳۶۴: ۱۱۸-۱۲۴).

۱. فرضیه "قلب جامعه" این است که فرهنگ مهاجران در اقلیت باقی می‌ماند و فرهنگ اکثریت بر فرهنگ مهاجران تأثیرگذار خواهد بود و نیز تاثیر بسیار زیادی بر فرزندان مهاجران خواهد گذاشت

ب- مهاجران و تغییرات جمعیتی

مهاجرت می‌تواند مستقیماً بر رشد جمعیت تأثیر بگذارد. اندازه نسبی جمعیت مهاجران یا غیر مهاجران، ممکن است کم یا زیاد باشد. بر طبق آمار سازمان بین‌المللی مهاجرت در سال ۱۹۶۰ حدود ۷۶ میلیون نفر و در سال ۲۰۰۰ میلادی ۱۷۵ میلیون نفر از جمعیت جهان مهاجر بوده‌اند. این رشد جمعیت مهاجران در طی سال‌های ۱۹۶۰ تا ۲۰۰۰ میزان ۲/۹ درصد بوده است. در حالی که رشد جمعیت کل جهان ۲/۵ درصد بوده است (امامی و علاء‌الدینی، ۱۳۸۴: ۲). گزارش سازمان بین‌المللی مهاجرت در سال ۲۰۱۸ میلادی حاکی از آن است که ۲۴۴ میلیون یا ۳/۳ درصد کل جمعیت جهان، مهاجر وجود دارد. بیشتر مهاجرت‌ها درون منطقه‌ای است. دست‌یابی به کار دلیل اصلی مهاجرت در سطح بین‌المللی است. چهل میلیون بی‌خانمان هستند و ۲۲ میلیون پناهنده در سطح جهان وجود دارد (www.IOM.int/wmr.chapter-2).

مدل نظری

یافته‌های پژوهش

الف- مهاجران در کویت

جمعیت کمتر از نیم میلیونی کویت در سال ۱۹۶۰ به نزدیک به چهار میلیون در حال حاضر رسیده است. نزدیک به هشتاد درصد جمعیت کویت را مهاجران تشکیل می‌دهند. مهمترین دلایل مهاجر پذیر بودن کویت جاذبه این کشور برای کارگران مهاجر، تلاش کویت برای افزایش شاخص جمعیت و توازن بین مهاجران، جنگ‌های اعراب و اسرائیل، نیاز کویت به متخصصین در حوزه بهداشت و آموزش و افزایش قیمت نفت و برخی تلاطم‌های سیاسی بوده است. جمعیت مهاجران کویت در دهه ۱۹۷۰ دو برابر شد. با افزایش قیمت نفت در سال ۱۹۷۳ شمار مهاجران و نیروی کار ماهر و غیر ماهر افزایش یافت. دولت کویت برای ایجاد توازن در جمعیت به بسیاری از بدوی‌های کویت ملیت اعطا کرد (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۰: ۱۲). بین سال‌های ۱۹۶۵ و ۱۹۸۱ کویت تا حدود دویست و بیست هزار بادیه‌نشین را از قبایل ساکن در مرز با عراق و عربستان به عنوان شهروند پذیرفت. تا حدودی مقامات کویتی امید داشتند تا بادیه‌نشینان عمدتاً وفادار و به لحاظ سیاسی نسبت به کارگران مصری، سوری و فلسطینی کمتر رادیکال باشند (اولریکسون، ۱۳۹۶: ۲۶۸).

جدول ۱- تعداد تقریبی مهاجران کشورهای دیگر در کویت- سال ۱۹۸۴-۱۹۸۵

جمعیت کل	پاکستانی	هندی	عرب	اروپایی	آمریکایی	مصری	یمنی	ایرانی	سایر
۱,۶۷۲ میلیون نفر	۳۰ هزار نفر	۱۰۰ هزار نفر	۳۳۱ هزار نفر	-	-	۷۹ هزار نفر	-	۵۰ هزار نفر	۵۵۰۰ تنگادشتی

منبع: شیخ نوری، ۱۳۷۹: ۱۲۹.

جدول ۲- تفکیک تخمینی شهروند/خارجی در کویت در ۲۰۱۷

شهروندان	خارجی‌ها	مجموع
۱,۴۱۳,۸۸۳	۲,۷۲۲,۶۴۵	۴,۱۳۶,۵۲۸

www.Worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL (2017)

بیشتر مهاجران این کشور تا قبل از جنگ خلیج فارس، فلسطینی بودند. ولی دولت کویت شمار زیادی از عراقی‌ها، فلسطینی‌ها، اردنی‌ها و یمنی‌ها را به علت حمایت دولت‌های‌شان از عراق در جریان حمله به کویت (جنگ خلیج فارس) از این کشور اخراج کرد. بیش از چهارصد هزار فلسطینی در واکنش به حمایت زیاد یاسر عرفات از صدام حسین اخراج شدند که به تنهایی شامل سیصد و پنجاه هزار فلسطینی از کشور کویت بودند (اولریکسون، ۱۳۹۶: ۲۶۴). بخش عمده‌ای از مهاجران ایرانی نیز طی جنگ خلیج فارس از کویت خارج شدند. در حال حاضر بیشتر مهاجران این کشور هندی تبار و پاکستانی هستند.

ب- چرایی و روند مهاجرت ایرانیان به کویت

روند حاکم بر مهاجرت ایرانیان به کویت از فراز و نشیب زیادی برخوردار بوده و عوامل زیادی در افزایش و کاهش این مهاجرت موثر بوده است. می‌توان روند مهاجرت ایرانیان به کویت را با توجه به سطح تحلیل ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و شاخص‌های آن بررسی کرد. در سطح تحلیل ملی پیوندهای شیعی و بازرگانی و سیاست‌های داخلی دو کشور موثر بوده است. در سطح تحلیل منطقه‌ای می‌توان از پیوندهای جغرافیایی، روابط ایران و شورای همکاری خلیج فارس، روابط ایران و عربستان، جنگ خلیج فارس و اشغال کویت و در سطح تحلیل بین‌المللی می‌توان از قیمت نفت و روابط ایران با نظام بین‌الملل نام برد. مهمترین عوامل افزایش مهاجرت متغیر نفت و افزایش یا کاهش قیمت آن، پیوندهای مذهبی به ویژه جمعیت شیعی کویت، پیوندهای تجاری و بازرگانی، افزایش سطح روابط دو کشور و تلاش دولت کویت برای توازن و افزایش جمعیت برای تامین حاکمیت ملی بوده است. علل کاهش مهاجران ایرانیان به کویت نیز دلایل سیاسی (نظام بین‌الملل، انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، کاهش سطح روابط ایران و عربستان و...) و برخی دلایل اقتصادی مانند افزایش سطح رفاه و تحول اقتصادی در ایران بوده است. با وجود این هنوز ایرانیان اقلیت مهاجر پرنفوذی در کویت به شمار می‌آیند. بنابراین چرایی مهاجرت ایرانیان را می‌توان بر اساس نظریه جذب و دفع و مدل هزینه فایده تبیین کرد. هر چند دلایلی خارج از این نظریات نیز بر روند مهاجرت ایرانیان موثر بوده است که در یک فرایند تاریخی می‌توان آنها را برشمرد.

در دوره پهلوی نمایندگان مذهبی از ایران یا به نمایندگی از مراجع ایرانی نجف برای

امورات مذهبی شیعیان به کویت می‌رفتند. در کنار آن وعاظ و پیش‌نمازانی از جنوب ایران به ویژه جنوب فارس در طول سال به ویژه ماه مبارک رمضان به کویت اعزام می‌شدند. در این مقطع، برخی محدودیت‌ها توسط دولت‌ها نیز ایجاد می‌شود که در روند مهاجرت تعدیل ایجاد می‌کند. ایجاد محدودیت توسط رضاشاه و محمدرضاشاه پهلوی برای خروج و مهاجرت ایرانیان باعث شد که تعداد ایرانیان در کویت کاهش یابد. «در سال ۱۹۲۷ ایرانیان ۴۸ درصد از مجموع مهاجران کویت را تشکیل می‌دادند اما این نسبت کاهش یافت و در سال ۱۹۳۷ به ۴۲ درصد و در سال ۱۹۴۷ به ۲۲ درصد رسید» (همدانی، ۱۳۷۸: ۲۵۴). برخی گزارشات نیز بر خروج تعدادی از خانواده‌های مذهبی ایرانی به کویت بعد از اجباری شدن کشف حجاب در ایران حکایت دارد. با کشف نفت در کویت از دهه ۱۳۳۰ شمسی (۱۹۵۰ میلادی) مهاجرت به کویت به شدت افزایش یافت. در این زمان، نفت بیشترین دلیل مهاجرت به این کشور یا بیشترین جاذبه مهاجرت به این کشور بوده است.

در دهه ۱۹۷۰ با رونق اقتصادی و ایجاد امنیت اقتصادی در ایران، دیگر فایده مهاجرت به کویت بر هزینه آن غلبه نمی‌کرد و مهاجرت کاهش یافت. بر طبق گزارش سرشماری عمومی کویت در سال ۱۹۷۰ از جمعیت هشتصد هزار نفری کویت، ۳۹۱۲۹ نفر ایرانیان بودند. این گزارش نشان می‌دهد که ۵ درصد جمعیت کویت در آن سال ایرانی بودند. این در حالی بود که در سال ۱۹۵۷ شمار مهاجران ایرانی در کویت ۱۹۹۱۹ نفر و در سال ۱۹۶۵ برابر با ۳۰۷۹۰ نفر بوده است که ۹ درصد جمعیت کل کویت را شامل می‌شدند (مجته‌زاده، ۱۳۷۹: ۹۳). یعنی در طی هشت سال (از ۱۹۵۷ تا ۱۹۶۵) شمار مهاجران ایرانی افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است و ۹ درصد جمعیت این کشور را شکل می‌دادند.

پیروزی انقلاب اسلامی ایران، نقطه عطفی در روابط دو کشور و کاهش مهاجران ایرانی در کویت بود. در این میان دولت کویت که تمایل به حفظ وضع موجود در منطقه خلیج فارس داشت، مجبور به تغییر سیاست‌ها و روابط دو جانبه خود با ایران شد. مقامات کویتی معتقد بودند از این پس در برابر نظام سنی مذهب و محافظه کار خود، در ایران شاهد یک نظام شیعی مذهب و رادیکال خواهند بود که ماهیت آن با رژیم شاهنشاهی تفاوت‌های چشمگیری خواهد داشت. از طرف دیگر برخی از شیعیان ایرانی مقیم کویت پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و سقوط شاه از تغییرات به وجود آمده در ایران و استقرار یک نظام مذهبی

استقبال کردند. فعالیت شیعیان و ایرانیان مقیم برای مقامات کویتی نگران کننده بود و به همین دلیل دولت کویت برای مقابله با فعالیت شیعیان و ایرانیان مقیم و حفظ نظم و امنیت اقداماتی را اتخاذ کرد. دولت کویت برای به کنترل در آوردن اقلیت شیعی این کشور ابتدا به سلب تابعیت و تبعید مبادرت کرد و پس از مدتی با افتتاح مجدد مجلس ملی و استفاده از وزرای شیعی در کابینه تلاش کرد این اقلیت شیعی را تحت کنترل در آورد. ولی در برخورد با ایرانیان مقیم این کشور، مقامات کویتی به سرعت به اخراج اتباع ایرانی همسو با جریانات داخلی ایران و خواهان ایجاد تغییرات در کویت مبادرت ورزیدند (همدانی، ۱۳۷۹: ۱۳۷).

تعداد اتباع ایرانی که در نیمه اول دهه ۸۰ میلادی از کویت اخراج شدند، قریب به پنج هزار نفر برآورد شده است و تنها در یک دوره هیجده ماهه از ۲۲ مهر ۱۳۶۱ تا بهمن ۱۳۶۲ دو هزار دویست و بیست ایرانی از کویت اخراج شده و به ایران بازگشتند. پیگیری این سیاست در نهایت به نفع دولت کویت تمام شد؛ زیرا ایرانیانی که از وضعیت مالی مناسبی در کویت برخوردار بودند تمایلی به ترک این کشور و رها کردن اندوخته‌های خود نداشتند و به همین دلیل به تدریج از فعالیت سیاسی ایرانیان مقیم کویت کاسته شد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۱۲/۲۸). با آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران این سخت‌گیری تشدید شد و برکناری شیعیان از مسئولیت‌های حساس دولتی و نظامی شدت یافت. ادامه مخالفت شیعیان با سیاست حمایت و کمک دولت کویت به عراق، به تدریج به رویارویی کشید و تعداد زیادی از شیعیان به زندان و یا تحمل خسارات زیاد محکوم شدند. این روند در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ با صدور حکم اعدام برای تعدادی از شیعیان کویتی و سپس شهادت ۱۶ شیعه کویتی در سال ۱۳۶۸ در عربستان، به اوج خود رسید. این دوره سخت‌ترین زمان برای شیعیان کویت بوده است.

نقطه عطف دوم در روابط دو کشور، اشغال کویت توسط عراق در سال ۱۹۹۰ بود؛ شیعیان در حدود نیمی از جمعیت کویت را در هنگام حمله تشکیل می‌دادند. این حمله در فصل تابستان اتفاق افتاد، یعنی زمانی که معمولاً کویتی‌ها به خاطر گرمی هوا از کشور خارج می‌شوند و به همین سبب نقش شیعیان در مقاومت در برابر تهاجم عراق که منجر به کشته شدن تعداد زیادی از آنان شد زیادتر بود. آنان میهن‌دوستی خود را در دفاع از کشورشان در برابر اشغال نشان دادند در حالی که هنوز به آن‌ها و ادغام مجددشان در جامعه با دیده شک و

تردید نگریسته می‌شد. به همین دلیل شیعیان دوباره به وضعیت سابقشان که قبل از سال ۱۹۷۹ برگشتند. آنچه که باعث تقویت رابطه شیعیان و رژیم کویت در این دوران شد؛ موضع گیری ایران در مخالفت با حمله عراق به کویت، رحلت امام خمینی و رئیس جمهور شدن هاشمی رفسنجانی بود که اهمیت زیادی به رابطه با کشورهای همسایه ایران می‌داد و در صدور انقلاب اسلامی به عنوان اولویت برنامه‌های ایران تجدیدنظر کرد (ناصر، ۲۰۱۱: ۲۱۸).

در سال‌های اخیر بنا بر دلایل سیاسی و کاهش روابط ایران و کویت، آمار مهاجرت ایرانیان به کویت بسیار کاهش یافته است. در سال ۲۰۱۰ میلادی (اوایل سال ۱۳۹۰ هجری شمسی) اداره کل مهاجرت کویت صدور هر نوع مجوز ویژه و ویزا برای سفر خانوادگی، گردشگری، ویژه بازرگانی، همچنین پیوستن به خانواده خواه به همسر یا فرزندان و ویزاهای کار را برای شهروندان کشورهای سوریه، عراق، ایران، پاکستان و افغانستان متوقف کرد. ورود ایرانیان به کویت با چنین محدودیتی تاکنون عملاً متوقف شده است. دلیل این موضوع، مسائل امنیتی (www.asriran.com/ 1390) و کاهش سطح روابط منطقه‌ای ایران با برخی کشورهای عربی از جمله عربستان بوده است.

تأثیرگذاری مهاجران ایرانی

الف- آثار سیاسی مهاجران ایرانی بر روابط دو کشور

ایرانیان مقیم کویت را از حیث جایگاه سیاسی می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: ۱- شیعیان و طرفداران انقلاب اسلامی که اکثراً کارگر و کاسب خرده پا هستند و در ایران نیز دارای علائق و وابستگی‌های خانوادگی و ملکی هستند. این افراد که پس از جنگ عراق و ایران آسیب زیادی دیدند، گرچه از نظر اقتصادی و سیاسی نیرو و نفوذ چندانی ندارند ولی چون از نظر تعداد، قابل توجه هستند؛ می‌توانند در جهت منافع ایران تاثیراتی را موجب شوند؛ ۲- ایرانیان سنی مذهب که دارای کسب و کار و بعضاً مشاغل دولتی در این کشور هستند و تعامل و پیوندی با انقلاب اسلامی ایران ندارند. آنها با هر نوع درگیری و بحران در منطقه مخالف هستند زیرا منافع آنان فقط در صورت آرام بودن اوضاع تامین می‌شود. بسیاری از آنان دارای سرمایه‌های قابل توجهی در کشورهای اروپایی و آمریکایی هستند؛ ۳- ایرانیانی که از سال‌ها قبل به این کشور مهاجرت کرده و در حال حاضر تبعه آن به حساب می‌آیند. بیشتر آنها از نظر

شغل و درآمد از شرایط مساعدی برخوردارند و با انقلاب اسلامی نیز رابطه خوبی ندارند. این گروه نیز احتمالاً در شرایط بحرانی مانند دیگر اقشار این کشورها، نمی‌توانند نیروی موثری تلقی شوند زیرا زندگی غالب آن‌ها بر اساس شرایط آرام و صلح‌آمیز و رواج تجارت و جریان آزادانه ثروت تنظیم شده است (چلونگر و بندانی، ۱۳۹۲: ۱۴).

جایگاه مهاجران ایرانی در گروه‌ها و تشکیلات

مهم‌ترین گروه‌هایی که ایران توان تاثیرگذاری بر آنها دارد شیعیان کویت هستند. شیعیان به گروه‌های مختلفی در سطح جامعه کویت تقسیم می‌شوند: بخشی از آنها به ایران نزدیک هستند و رسماً از امام خمینی و رهبری پیروی می‌کنند و در برخی از مساجد آنان رسماً تصاویر امام و رهبری را نصب کرده‌اند. بخش دیگر گروهی هستند که به صورت علنی از ایران دفاع نمی‌کنند، اما در عین حال همه آنها به ایران به عنوان مرکز تشیع علائق خاصی دارند و سرانجام، شیعیانی که مخالف ایران هستند از جمله برخی از نویسندگان و روشنفکرانی که سیاست‌های ایران را نمی‌پسندند و در کویت بسیار اندک‌اند.

پس از انقلاب اسلامی ایران، شیعیان کویتی که دوستان تاریخی حکومت بودند به دو جریان تقسیم شدند: ۱- جریان سنتی که به لحاظ منافع اقتصادی به حکومت مرتبط بود و مواضع انعطاف‌پذیری را در قبال حکومت اتخاذ می‌کرد و خواستار برخی اصلاحات اجتماعی، اقتصادی و مذهبی بود. ۲- جریان انقلابی که خواستار سقوط آل صباح و تغییر حکومت به شیوه ایران بود. در این چارچوب جریان سنتی توانست که بر انجمن فرهنگی و اجتماعی مسلط بشود و جریان انقلابی را از رهبری آن کنار بزند (ناصر، ۲۰۱۱: ۲۱۳). جناح‌های مختلفی در میان شیعیان در کویت فعالیت دارند؛ از جمله "ائتلاف ملی اسلامی" که به ایران نزدیک هستند. گروه دیگر "طرفداران مرحوم سید محمد شیرازی" هستند که قبلاً از مراجع تقلید بوده و در بین شیعیان کویت جایگاه و نفوذ خوبی دارد. برخی دیگر نیز "طرفداران مرحوم سید محمد فضل‌الله"، از مراجع در گذشته لبنان هستند. دسته دیگر نیز گرایش سیاسی خاصی ندارند. مانند "مقلدان آیت‌الله سیستانی" و یا "شیعیان حساوی که اصالتاً اهل احسا و قطیف عربستان هستند (www.shia-online.ir 1392).

جایگاه مهاجران ایرانی در میان مراجع تقلید

برخی تشکل‌های شیعی که در کویت متأثر از مراجع تقلید و شیعیان ایران هستند، عبارتند از:

الف- انجمن دانشجویان شیعه

دانشجویان شیعه دانشگاه کویت در انتخابات انجمن دانشجویی دهه ۱۹۷۰، در رقابت با سایر گروه‌های سیاسی فعال در دانشگاه، گروه خاصی تاسیس کردند که این گروه با توجه به زمینه‌های قوی مذهبی، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به پیروی از "خط امام" روی آوردند. با ایجاد شکاف در میان شیعیان و با تشدید فعالیت "جماعت شیرازی" در میان شیعیان و در دانشگاه، گروه مزبور به دو قسمت به عناوین "قائم‌الاسلامیه الحره" (خط امام) و "قائم‌الحره" که اخیراً به نام "قائم‌الحب و الحیاه" تغییر یافت (جماعت شیرازی) تقسیم شده و اختلافات فی مابین، موجب تنزل شیعیان به رده‌های آخر جدول در انتخابات انجمن دانشجویان دانشگاه کویت گردید. این وضع تاکنون ادامه دارد (چلونگر و بندانی، ۱۳۹۲: ۷۶).

ب- جمعیه الثقافیه الاجتماعیه

در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، شیعیان پیرو خط امام که به خاطر فعالیت‌های سیاسی، از سوی دولت تحت فشار بودند، اقدام به تشکیل انجمن فرهنگی-اجتماعی تحت عنوان فوق کردند که به جذب جوانان و فعالیت‌های عقیدتی سیاسی مبادرت می‌ورزیدند. تحرکات این گروه در سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۶ به اوج خود رسید. در سال ۱۳۶۶ با دستگیری گروهی از شیعیان وابسته به این گروه، شورای اداری آن منحل و دولت گروه جدیدی را که وابسته به دولت بودند به عنوان اعضای شورا تعیین و عملاً این انجمن تعطیل شد (سیفی، ۱۳۸۶: ۷۵-۷۴).

پ- جماعت آیت الله خویی

تا قبل از سال ۱۳۵۷ بیشترین درصد شیعیان از آیت الله خویی تقلید می‌کردند، ولی با پیروزی انقلاب اسلامی و تاثیر افکار امام خمینی بر جامعه کویت به ویژه در قشر جوان و تحصیل کرده این نسبت تغییر کرد و تعداد مقلدین آقای خویی به رتبه دوم تنزل یافت. مقلدین، پس از فوت ایشان چند دسته شده و از آیات عظام گلپایگانی، سبزواری و سپس

اراکي تقليد مي کردند و پس از وفات اين آيات، عمدتاً از آفای سيستاني و تعداد کمی به ساير مراجع رجوع کردند (همداني، ۱۳۷۹: ۱۳۸).

ت- جماعت خط امام

بارزترین روحانی این جماعت مرحوم سيد عباس مهري بود که قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی سهم به سزایی در تقویت پایگاه خط امام در کویت داشت. مقلدین امام خمینی از نظر کمی و کیفی نسبت به ساير مراجع افزایش یافت و در رده اول قرار گرفت و پس از رحلت ایشان بر تقليد خود باقی مانده و گروهی به آیت الله اراکي و یک گروه از آنان به آیت الله خامنه‌ای روی آوردند. این جریان دارای نشریه‌ای ماهانه به نام "والعصر" است و فعالیت‌های گسترده در امور خیریه و آموزش جوانان و برپایی اردوهای آموزشی و برگزاری کلاس‌های عقیدتی و فقهی انجام می‌دهد (متقی زاده، ۱۳۸۴: ۷۹).

ث- جماعت میرزا حسن احقایی

میرزا حسن احقایی، ایرانی الاصل و متولد قریه اسکو در آذربایجان است. پدرش میرزا مهدی احقایی از علمای مقیم عراق بوده و برادر بزرگش میرزا علی نیز از اهل علم بوده و سال‌ها قبل به کویت هجرت کرد. وی مرجع تقليد شیعیان حساوی (منطقه الاحساء عربستان) بوده و پیروان شیخ احمد احسائی از او تقليد می کردند. پس از فوت او، برادش میرزا حسن به عنوان مرجع تعیین شد. مقلدین وی عموماً از شیعیان ثروتمند و با نفوذ در دستگاه حکومتی و از حیث تعداد در مقایسه با مقلدین ساير مراجع در رده چهارم هستند. در مجموع برخلاف نفوذ مذهبی و اجتماعی قوی مهاجران ایران، نفوذ سیاسی آنها هم‌پای این تحولات به پیش نرفته است. آنها نسبت کمی در مجلس کویت دارند و در هیات دولت نیز از نفوذ زیادی برخوردار نیستند. از سال ۲۰۱۵ شیعیان کویت دو وزیر، پنج کرسی نمایندگی مجلس (از ۵۴ کرسی) و چند منصب حکومتی دیگر را در دست دارند.

آثار اجتماعی و فرهنگی مهاجران بر روابط دو کشور

الف- فعالیت‌های فرهنگی و علمی

بخشی از مهاجران ایرانی فعالیت خود را در کویت نه در چارچوب خانواده‌ها یا

حوزه‌های اقتصادی بلکه در قالب دینی و آئینی ارائه می‌کنند. مذهب شیعه و همبستگی‌های درونی و سمبل‌های آئینی آن باعث می‌شود که این مذهب و نوع فعالیت آن بیشتر از هر چیزی مهاجران ایرانی را به یکدیگر نزدیک کند. آنها از این طریق بر تحولات سیاسی و اقتصادی ایران و کویت تاثیر می‌گذارند. این تاثیرگذاری قبل از انقلاب بیشتر بود به نحوی که نماینده مذهبی شیعیان از منطقه فارس ایران می‌رفت و واعظان مذهبی هر ساله به آن کشور می‌رفتند. بعد از انقلاب نیز ادامه یافت؛ هرچند سیاسی شدن موضوع از ارتباطات شیعیان با ایران کاست.

وضعیت مناسب اقتصادی شیعیان باعث شده است تا آنها در فعالیت‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و دینی حضور داشته باشند. بیش از ۳۰ مسجد، ۶۰ حسینیه رسمی، ۱۲ کتابفروشی، چندین کتابخانه و صدها دیوانیه برای شیعیان بستر مناسبی را برای فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی‌شان فراهم کرده است (کریستال، ۱۳۷۷: ۶۸). شیعیان در کویت آزادانه به فعالیت‌های مذهبی خود می‌پردازند و مراسم‌های مخصوص خود را برگزار می‌کنند. برخی حسینیه‌ها در کویت مراسم خود را با زبان فارسی برگزار می‌کنند؛ مانند: حسینیه سید مجتبی مهری، حسینیه اشکانیه، حسینیه سید محمد منطقه شرق، دیوانیه و حسینیه مسجد میرزای شیرازی، مسجد شعبان، خیمه‌های عشاق الحسین و علی اکبر و حسینیه بی بی رباب. همچنین تلویزیون رسمی کویت نیز بخشی از برنامه‌های عصر تاسوعا را به سخنرانی یک روحانی شیعه اختصاص می‌دهد (kuwait.icro.ir1392).

به علت شرایط خاص آب و هوایی و گرمای طاقت فرسا و نیز تمکن مالی و اقتصادی و علاقه وافر کویتی‌ها، به ویژه شیعیان، به مناطق زیارتی و سیاحتی ایران سالانه بسیاری از آنان به ایران سفر کرده و زمینه تبادل و تعامل فرهنگی را فراهم می‌کنند. در سال ۱۳۸۸ حدود ۵۰ هزار نفر از شهروندان کویت به ایران سفر کرده‌اند که بیشتر آنان از شیعیان این کشور بوده‌اند. همچنین سالانه حدود ۵۰ هزار ویزای زیارتی و سیاحتی برای سفر به ایران و بازدید از اماکن زیارتی و سیاحتی صادر می‌شود (www.alummah.ir1392).

عرصه‌های دانشگاهی نیز از عرصه‌های مهم حضور و ظهور شیعیان است. شیعیان در دانشگاه کویت، چه به عنوان مسؤولان بخش‌های مختلف دانشگاهی، چه در سطح استادان و

چه در فضای دانشجویی، حضور خوب و قابل قبولی دارند.^۱ دانشجویان شیعی با آزادی وارد دانشگاه شده، بدون حساسیت جدی درس خود را می‌خوانند و در تشکل‌های دانشجویی حضور جدی و مؤثر نشان می‌دهند و فعالیت‌های خوبی دارند.

ب- گسترش زبان فارسی

یکی از آثار مهاجران ایرانی در کویت گسترش زبان فارسی در این کشور است. با توجه به وجود ایرانیان مهاجر در کویت، دانشکده ادبیات در سال ۱۹۶۵ در کویت تاسیس شد و تدریس بسیاری از رشته‌های علمی و ادبی به زبان فارسی در دانشگاه کویت انجام می‌شد. با توجه به اشتراک زیاد زبان فارسی با زبان عربی و تعداد فراوان دانشجویان ایرانی تبار و تدریس آن توسط اساتید ایرانی، این زبان معمولاً با استقبال زیاد متقاضیان روبه‌رو می‌شود. در حال حاضر کلاس زبان فارسی در این دانشگاه دایر است که دو کلاس آن در سطح مقدماتی به صورت جداگانه برای دانشجویان دختر و پسر و یک کلاس بالاتر برای هر دو گروه دانشجویان است (همدانی، ۱۳۷۹: ۱۳۹).

علاوه بر دانشگاه، زبان فارسی در مرکز خدمات اجتماعی و آموزشی مداوم کویت تدریس می‌شود که توسط استادان ورزیده و تحت عنوان «مرکز خدمه المجتمع و التعليم المستمر» فعالیت می‌کند. این مرکز، دوره‌های کوتاه مدت برای زبان فارسی و رشته‌های هنری و فنی و حرفه‌ای و روان‌شناسی برگزار می‌کند و آموزش آن به ابتکار رایزنی فرهنگی ایران بوده است.^۲ همچنین رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در کویت با همکاری آکادمی آموزشی سالفورد که یک مؤسسه خصوصی معتبر واقع در یکی از مناطق پرجمعیت کویت است، موفق شده طی پنج سال، پنج دوره کلاس‌های مبتدی و یک دوره کلاس متوسطه برای فارسی آموزان عرب‌زبان برپا کند. در این کلاس‌ها با استفاده از مدرسان ایران و آموزش نکات دستوری و نشانه‌های آوایی واژگان فارسی، با تمرین مداوم، یادگیری و کاربرد

۱. لازم به یادآوری است که دانشگاه کویت، دانشگاه ملی به شمار می‌رود و با شعبات مختلف خود بیش از ۹۰ درصد فعالیت دانشگاهی کویت را در برمی‌گیرد.

۲. این دوره شامل چهار کلاس است: کلاس عمومی فارسی مقدماتی با شرکت ۱۲ نفر در محل دانشکده دختران/ کلاس فارسی مقدماتی ویژه بانوان با شرکت ۱۵ نفر/ کلاس ویژه افسران گارد ساحلی کویت که با توجه به نیاز فراگیری این زبان برای این دسته از افراد این کلاس با استقبال خوبی روبه‌روست/ کلاس‌های آزاد برای افراد متفرقه با شرکت ۴۰ نفر (خاکرند، ۱۳۸۴: ۶۵).

محواره ای کلمات را با قواعد گفتاری آموزش دهد که از کار آیی خوبی برخوردار بوده است. شرکت کنندگان در این دوره‌ها عموماً از کارمندان دولت و معلمان مدارس و بازاریان از کشورهای مختلف عربی هستند. علاوه بر این رایزنی فرهنگی با گشایش آموزشگاه ایرانیان در منطقه سالمیه کویت، یک کلاس آموزشی با شرکت هشت نفر دایر کرده است (خاکرند، ۱۳۸۴: ۶۶-۶۴).

رایزنی فرهنگی علاوه بر برگزاری کلاس‌های زبان فارسی، در مقاطع مختلف در طول سال، سالیانه نشست‌های متعددی در خصوص شعرا، ادیبان، نویسندگان و بزرگان متفکر ایرانی برگزار و به معرفی دستاوردهای علمی و ادبی ایران اقدام می‌کند. همچنین بزرگداشت شاعران نامی ایران مانند فردوسی، سعدی، حافظ، مولوی و... در محل رایزنی و با حضور فرهیختگان و اندیشمندان کویتی و خارجی برگزار می‌گردد.

پ- تغییرات جمعیتی (خانواده‌ها و اقوام)^۱

مهاجرت ایرانیان به کویت باعث تغییرات جمعیتی در این کشور شده و بر تعداد جمعیت این کشور افزوده است؛ حتی برخی مهاجران قدیم ایرانی، اکنون عرب و شهروند کویتی هستند. تا سال ۱۹۵۵ ایرانیان پرجمعیت‌ترین گروه مهاجر غیر عرب ساکن در کویت بوده‌اند؛ به طوری که نسبت این مهاجران به مجموع مهاجران غیر عرب دیگر تا این سال ۷۷/۶ درصد بوده است (همدانی، ۱۳۷۹: ۲۵۴). در سال ۱۹۶۰، از ۴۶۷۷۸۹ نفر جمعیت کویت، ۳۰۷۹۰ نفر ایرانی بودند (سفارت شاهنشاهی ایران در کویت، ۱۳۴۶: ۸)، که شمار قابل توجهی از جمعیت را شامل می‌شده‌اند. این تعداد در سال ۱۹۸۴-۱۹۸۵ به پنجاه هزار نفر رسید (شیخ نوری، ۱۳۷۹: ۱۲۹). در چند سال اخیر بنا بر سیاست‌های دولت کویت شمار ایرانیان در این کشور بسیار کاهش یافته است. صدور ویزا برای ورود اتباع ایرانی به کشور کویت به دلیل ایجاد نامنی توسط مهاجران، منع شده است. در سال ۱۹۹۴ تعداد مهاجران حدوداً ۵۶,۴ درصد از کل جمعیت را شامل می‌شد. در این سال حدود نیمی از جمعیت دو میلیونی کویت اخراج شدند. ۵۰۰۰ خانواده ایرانی به ایران برگشتند (مجتهدزاده، ۱۳۷۹: ۹۳-۹۴). تعداد مهاجران دوباره در دهه‌های بعد از جنگ خلیج فارس افزایش یافته است.

۱. اقوام در اینجا متأثر از جنوب ایران، به معنی خانواده و فامیل است.

جدول ۲- آمار تقریبی جمعیت کویت- سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷- به هزار نفر

سال	سال ۲۰۰۰ میلادی	سال ۲۰۱۰ میلادی	سال ۲۰۱۳ میلادی	سال ۲۰۱۷ میلادی
کل جمعیت	۱۹۰۶	۲۹۹۲	۳۳۶۹	۴۱۳۶

United Nation population Division(2013), Wold Bank(2107). Department of Economic and Social Affairs

مهم‌ترین خانواده‌های ایرانی در کویت را فامیل‌های ایرانی بومی کویت تشکیل می‌دهند. ایرانیان بومی کویت عبارتند از: المعرفی، الفوزان، بهبهانی، بوشهری، دشتی، اشکنانی، العوضی، لاری، الشمالي و بلوشی. تمام این اقوام و خانواده‌ها در کویت برای خود حسینه ساخته‌اند و معمولاً نام خانواده خود را بر آن نهاده‌اند. به طور مثال المعرفی در سال ۱۳۲۴ هـ حسینه معرفی را تاسیس کردند (جواهری، ۱۹۶۱: ۱۲۸).^۱ افراد سرشناس و سرمایه‌دار این خانواده‌ها در کویت فعال هستند اما فعالیت آنها تاثیری در روابط ایران و کویت نداشته است.

آثار اقتصادی مهاجران بر روابط دو کشور

جمعیت کم کویت باعث ایجاد مشکلاتی از نظر کمبود نیروی انسانی به ویژه در بخش کارگری ساختمانی شد. بنابراین اکثر کارگران را خارجیان تشکیل می‌دهند و این کمبود را جبران کرده‌اند. اما قوانین سخت سرمایه‌گذاری در کویت مانعی در سرمایه‌گذاری خارجی‌ها در این کشور بوده است. بازرگانان و تجار تا حدودی می‌توانند بر تصمیمات دولت تاثیر بگذارند، ولی تصمیم‌گیرنده اصلی دولت است. دولت تمام منابع اقتصادی عمده کشور را در کنترل دارد. در سال ۱۹۷۰ صنعت نفت کویت ملی شد و کل نفت تحت نفوذ مستقیم سیاسی و بروکراتیک دولت بوده است. منبع دیگر قدرت زمین است، که ۹۷ درصد زمین‌های کویت در مالکیت دولت است. ۹۵ درصد از نیروی کار کویت در استخدام دولت است. همچنین ۵۰ درصد از کرسی‌های پارلمان در اختیار دولت است (النجار؛ ۱۳۷۹: ۱۱۸۹-۱۱۹۲). از آن جایی که تقریباً تمام منابع اقتصادی و سیاسی کشور تحت کنترل دولت است و دولت نیز به شیوه نیمه دموکراتیک اداره می‌شود، مهاجران از قدرت چندانی برای تاثیرگذاری بر دولت کویت از نظر اقتصادی برخوردار نیستند.

1. <http://www.kuwait-history.net/vb/showthread.php?t=452>

الف- نیروی کار، میزان اشتغال و تراز پرداخت‌ها

نیروی انسانی خارجی در کویت عمدتاً در دو بخش خصوصی و دولتی فعالیت می‌کنند؛ در بخش دولتی طبق تقاضای دولت یا سازمان عمومی مربوطه مجوز صادر می‌گردد که باید مدت اقامت را وزارت کشور اعلام کند. مجوز کار در بخش خصوصی بر اساس تقاضای کارفرما است که باید از وزارت کار و امور اجتماعی تهیه شود. به نقل از روزنامه القبس کویت نیروی کار ایرانی در کویت در سال ۱۳۹۰ به ۴۴۸۷۷ نفر رسیده است و رتبه دهم را کسب کرده است. البته در سال ۹۱ این آمار به شدت کاهش یافته است. (fa.tpo.ir, 1392). طبق اعلام وابسته کار در کویت ۶۲ درصد اتباع ایرانی در بخش‌های مختلف اقتصادی فعالیت دارند.^۱ بسیاری از آنها در مشاغل فنی، پیمانکاری، پزشکی، پیراپزشکی و... فعالیت دارند. بنابراین، نیروی‌های مهاجر ایرانی باعث شده بخشی از نیروی کار کشور کویت تأمین گردد و این کشور مشکلی برای تأمین نیروی کار خود نداشته باشد.

از آثار دیگر حضور مهاجران ایران در کویت افزایش سرمایه‌گذاری در این کشور است. بسیاری از مهاجران ایرانی که به کویت می‌روند با توجه به شرایط مطلوب اقتصادی اقدام به سرمایه‌گذاری در این کشور می‌کنند و عده دیگر هم درآمدهایی که در این کشور به دست می‌آورند در آنجا سرمایه‌گذاری می‌کنند تا از این طریق تابعیت این کشور را کسب کنند. بنابراین حضور مهاجران ایرانی در این کشور باعث رشد سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور نیز می‌شود. بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی از جمله بازار ارز کویت با محوریت ایرانیان سامان یافته است. از تأثیرات اقتصادی دیگر مهاجران افزایش درآمد ارزی ایران است. از آنجا که مهاجران ایرانی درآمد حاصل از اشتغال خود در کویت را به ایران می‌فرستند باعث افزایش درآمد ارزی کشور می‌شوند و این مسئله تأثیر مثبتی بر اقتصاد ایران خواهد گذاشت. همچنین مهاجرت ایرانیان باعث شده بخشی از نیروی بیکار صاحب شغل بشوند و بخشی از مشکلات بیکاری ایران حل بشود. دو جدول ذیل آمار ایرانیان شاغل در کویت و برخی از آنها را معرفی می‌کند.

1. www.irankar.blogfa.com

جدول ۳- آمار ایرانیان شاغل در کویت

آمار ایرانیان شاغل در کویت به تفکیک جنس و فعالیت اقتصادی تا تاریخ ۲۰۱۴/۷/۳۱											
جنس	کشاورزی و ماهیگیری	صنعت	معدن	برق، گاز و آب	ساختمان	فروش، عمده و خرده (فروشی هتلداری، رستوران)	حمل و نقل و انبارداری	خدمات مالی، بیمه، ملکی و تجاری	خدمات اجتماعی و شخصی	اظهار نشده	تعداد کل
مرد	۷۸۴	۲۳۴۱	۳۶	۶	۱۷۷۱	۱۶۵۷۰	۱۶۸۹	۱۴۷۶	۲۲۹۷	۳۶	۲۷۰۰۶
زن	-	۷۶	۹	۱	۵۸	۷۵۲	۷۴	۱۴۳	۷۵۶	۱۳	۱۸۸۲
کل	۷۸۴	۲۴۱۷	۴۵	۷	۱۸۲۹	۱۷۳۲۲	۱۷۶۳	۱۶۱۹	۳۰۵۲	۴۹	۲۸۸۸۸

(2014) www.irankar.blogfa.com

در جدول بالا طبق آخرین آمار حدود ۲۸۸۸۸ نفر از ایران در کویت مشغول به کار هستند. بیشتر ایرانیان که به کویت مهاجرت کرده‌اند در بخش فروش و هتلداری و رستوران مشغول هستند که تعداد آنها ۱۷۳۲۲ نفر ذکر شده است. بعد از فروش و هتلداری، در بخش خدمات اجتماعی و شخصی با ۳۰۵۲ نفر و بعد از آن در صنعت با ۲۴۱۷ نفر مشغول به فعالیت هستند. نکته قابل توجه این که تعداد زنان نسبت به مردان مهاجر خیلی کمتر و بیشترین آنها در بخش فروش و هتلداری و رستوران با جمعیت ۷۲۵ نفر مشغول به فعالیت هستند.

واکنش‌ها و سیاست‌های مهاجرتی دولت کویت

با بررسی داده‌های فوق روشن شد که مهاجران ایرانی به‌رغم تشکیل اقلیتی مهم در کویت و پتانسیل‌های لازم برای تاثیرگذاری، نتوانسته‌اند از حضور خود در پیشبرد روابط دو کشور بهره ببرند. برخی از علل آن در واکنش‌ها و سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی کویت و برخی دلایل در عدم توجه دولت ایران به مهاجران و اهداف مهاجران ایرانی در مهاجرت به کویت نهفته است:

- ۱- کویت در چارچوب سیاست‌های شورای همکاری خلیج فارس از مهاجران به عنوان یک ابزار سیاسی در زمان بحران استفاده کرده است. اخراج جمعی آنها در بحران‌های سیاسی از جمله جنگ خلیج فارس حاکی از آن است. استفاده بیشتر از مهاجرت به عنوان ابزار کنترل توسط خانواده حاکم توسط عبدالهادی خلف این گونه توصیف می‌شود: "چطور خانواده‌های حاکم به تدریج مهاجرت را به عنوان ابزارهایی برای حفظ ثبات خانوادیشان در نظر گرفته‌اند. کنترل مهاجرت و سیاست‌گذاری مدیریت مهاجرت دولت‌های شورای همکاری را با ابزارهای جدید مجهز می‌کند تا بتوانند جوامع خود را در سطحی خرد شکل دهند و بتوانند فعالیت‌های تمام ساکنین در حیطه قلمرو خود آورند (Khalaf, 2010: 48).
- ۲- از جمله دیگر سیاست‌های دولت کویت در قبال مهاجران، سیستم کفالت یا اسپانسی است که چالش برانگیزترین ویژگی مهاجرت در شورای همکاری و در کویت است و باعث برتری شهروندان بر مهاجرین و کنترل آنها توسط کارفرمایان و دولت می‌شود. طبق این سیستم تمام ساکنین خارجی اجازه کار از اسپانسی یا ضامن به دست می‌آورند. این امر کارگران را به عنوان نیروی کار موقت و محدود به دوره معین می‌کند و اجازه هرگونه استثماری را به کارگران می‌دهد (اولریکسون، ۱۳۹۶: ۲۶۷-۲۶۵).
- ۳- سیاست‌های ترمیم جمعیت کشور و افزایش آن از دیگر سیاست‌های دولت کویت در قبال مهاجران است که بر مهاجران ایرانی تاثیر به سزایی گذاشته است. این روند نوعی رقابت را بین کشورهای شورای همکاری خلیج فارس برای استفاده از متغیر جمعیت در افزایش قدرت ملی ایجاد کرده است. جمعیت کویت از نزدیک به دو میلیون نفر در سال ۲۰۰۰ میلادی به بیش از چهار میلیون نفر در حال حاضر رسیده است. کویت با اعطای تابعیت به برخی اعراب بادیه نشین در مرزهایش با عراق و حتی کشورهای جنوب آسیا این روند را افزایش داده است. هر چند کمتر شامل ایرانیان شده است.
- ۴- دیگر سیاست دولت کویت ایجاد تعادل جمعیتی بین مهاجران است. هر از گاهی با اتخاذ سیاستی یا با بحران سیاسی خاصی، دولت کویت مهاجران برخی کشورها را اخراج و مهاجران برخی دیگر از کشورها را جایگزین می‌کند. در چند دهه اخیر این جایگزینی به ضرر مهاجران ایرانی و فلسطینی و بیشتر به نفع مهاجران هندی و بنگلادشی و پاکستانی و مصری بوده است.

۵- از آنجا که تقریباً تمام منابع اقتصادی و سیاسی کشور تحت کنترل دولت است و دولت نیز به شیوه نیمه دموکراتیک اداره می‌شود، مهاجران از قدرت چندانی برای تاثیرگذاری بر دولت کویت برخوردار نیستند. برای داشتن قدرت تاثیرگذاری باید از قدرت اقتصادی برخوردار بود. اما قوانین سخت سرمایه‌گذاری در کویت مانعی در سرمایه‌گذاری فراوان ایرانیان در این کشور است. در نتیجه مهاجران ایرانی از قدرت اقتصادی کمی برخوردارند و این باعث کاهش توانایی تاثیرگذاری بر روابط دولت‌ها شده است.

۶- دولت و شهروندان کویت به ایرانیان مهاجر به عنوان اجنبی نگاه می‌کنند و توجهی به آنها ندارد. ایرانیان نیز به دلیل عدم اجازه دولت برای تشکیل حزب، هیچ حزب دولتی و حتی حزب غیردولتی‌ای را نیز تشکیل نداده‌اند. همچنین مهاجران به دنبال درآمد اضافی و پس‌انداز بیشتر هستند و به فعالیت‌های سیاسی تمایلی ندارند و آگاه هستند که اگر فعالیت سیاسی داشته باشند؛ اخراج خواهند شد و تشکیل حزب غیردولتی به ضرر آنها خواهد بود.

۷- مهاجران به دلایل اقتصادی به مهاجرت پرداخته‌اند و تمایلی به تاثیرگذاری بر روابط دو کشور ندارند.

۸- دولت ایران به مهاجران کویت توجه چندانی ندارد و هنوز نتوانسته است از پتانسیل تقریباً ۳۰ هزار نفری مهاجران ایرانی کویت که به نسبت جمعیت این کشور، درصد مهمی را تشکیل می‌دهند بهره‌برداری مناسب کند.

۹- حضور مهاجران ایرانی متأثر از مسایل امنیتی و سیاسی شده و جمعیت ۳۵ درصدی شیعی کویت، حساسیت آن کشور را نسبت به مهاجران ایرانی بالا برده است. این روند تاکنون روابط دو کشور را دچار فراز و نشیب فراوان کرده و مهم‌ترین آسیب آن متوجه مهاجران ایرانی بوده است.

نتیجه‌گیری

این مقاله سعی در این داشته مدلی ارائه و بر اساس آن، چرایی مهاجرت و آثار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مهاجران ایرانی بر روابط دو کشور را بررسی کند. چارچوب نظری این تحقیق استفاده از نظریات و چرایی مهاجرت است. مهم‌ترین نظریه‌ای که در این تحقیق استفاده شده، نظریه جذب و دفع و مدل هزینه و فایده است. بر اساس آن از مهم‌ترین دلایل

مهاجرت ایرانیان به کشور کویت می‌توان به عوامل اقتصادی از جمله وضعیت بهتر اشتغال، درآمد بالا و رفاه بیشتر در پرتو قیمت نفت اشاره کرد. همه این عوامل به دلیل باقی ماندن سطوح دستمزد در منطقه خلیج فارس از جمله کویت در سطح رقابتی در بافت جهانی است که میزانی از عقلانیت اقتصادی را در بین مهاجران باعث شده است.

مهاجران قدیمی ایرانی در کویت به دلیل سابقه طولانی‌شان و گرفتن تابعیت این کشور در دولت و جامعه کویت نفوذ دارند. اما مهاجران جدید در دولت نفوذ چندانی ندارند و تا حدودی بر جامعه تأثیر گذار هستند. خانواده‌های ایرانی بومی کویت از جایگاه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بالایی در این کشور برخوردارند و می‌توانند تأثیر زیادی بر روابط سیاسی و اقتصادی دو کشور ایران و کویت داشته باشند اما به گسترش روابط دو کشور کمکی نکرده‌اند. در مورد تأثیر سیاسی مهاجران بر روابط سیاسی دو کشور می‌توان گفت؛ فعالیت شیعیان و ایرانیان شیعی در کویت عاملی در کاهش روابط دو کشور بود. بعد از وقوع انقلاب ۱۳۵۷ شیعیان ایرانی در کویت از استقرار یک نظام مذهبی استقبال کردند. فعالیت شیعیان و ایرانیان مقیم در این کشور برای مقامات کویتی نگران‌کننده بود و به همین دلیل دولت کویت برای مقابله با فعالیت شیعیان و ایرانیان مقیم و حفظ نظم و امنیت اقداماتی را اتخاذ کرد. جریان انقلابی شیعی نیز در کویت به فعالیت پرداخت و باعث کاهش روابط بین دو کشور شد. این روند در دهه ۱۳۶۰ تشدید شد. اما طی جنگ کویت و عراق روابط بین دو کشور ایران و کویت گسترش یافت، رابطه دولت با شیعیان بهبود یافت و همچنین مهاجران کمتری اخراج شدند.

در مورد تأثیر اجتماعی و فرهنگی مهاجران، حضور آنها و انجام آداب و رسوم فرهنگی و تکلم به زبان مادری نیز فرهنگ کشورهای میزبان را تا حدودی تحت تأثیر قرار می‌دهد. زبان فارسی در این کشور گسترش یافته است و دانشگاه‌ها و موسسات دولتی به آموزش زبان فارسی می‌پردازند. از آثار اقتصادی مهاجران ایرانی بر روابط دو کشور می‌توان گفت که نیروی‌های مهاجر ایرانی باعث شده بخشی از نیروی کار کشور کویت تامین گردد. همچنین بسیاری از مهاجران ایرانی که به کویت می‌روند با توجه به شرایط مطلوب اقتصادی اقدام به سرمایه‌گذاری در این کشور کرده تا از این طریق تابعیت این کشور را کسب کنند. از تأثیرات اقتصادی دیگر این است که مهاجران ایرانی درآمد حاصل از اشتغال خود در کویت را به

ایران می‌فرستند باعث افزایش درآمد ارزی کشور می‌شوند و این مسئله تأثیر مثبتی بر اقتصاد ایران می‌گذارد. همینطور مهاجرت ایرانیان باعث شده بخشی از نیروی بی‌کار صاحب شغل بشوند و بخشی از مشکلات بی‌کاری ایران حل شود.

به نظر می‌رسد تاکید سیاست‌گذاران ایرانی بر زبان فارسی و سرمایه‌گذاری ایرانیان مقیم کویت در ایران دو مسیری باشد که بهتر از متغیرهای دیگر، بتواند روند تأثیرگذاری مهاجران را بر روابط دو کشور بهبود بخشد. این دو حوزه از حساسیت کمتری برخوردار است و هر دو کشور تمایل به گسترش آن دارند. موضوع دیگر که در روابط دو کشور مغفول مانده؛ عدم استفاده از متخصصین حوزه بهداشت است که در اوایل فلسطینی‌ها و بعد از اخراج آنها هندی‌ها و مصری‌ها در حوزه بهداشت کویت فعال هستند؛ بنابراین تمرکز روی این حوزه نیز می‌تواند در گسترش روابط دو کشور موثر باشد.

موضوع راهبردی دیگر ایجاد وابستگی متقابل در روابط دو کشور است. تقاضای زیاد کویتی‌های شیعه به استفاده از مکان‌های زیارتی در ایران و پیوندهای فامیلی گسترده در ایران موضوعی نیست که دولت کویت بتواند به آن بی‌توجه باشد. بنابراین باید از این پتانسیل با جذب سرمایه‌گذاری و توریست از کویت و افزایش حضور ایران در بخش صنعت و بهداشت و ایجاد وابستگی دو جانبه استفاده کرد تا از تأثیرگذاری مهاجران بیشتر بهره‌برد و تأثیر تلاطم‌های سیاسی را به حداقل رساند. در مجموع چون مهاجران ایرانی بیشتر در حوزه کاری و خدمات مشغولند به راحتی امکان اخراج و جایگزینی آنها وجود دارد.

منابع

الف - فارسی

- آمار ایرانیان شاغل در کویت به تفکیک جنس و فعالیت اقتصادی، (۲۰۱۴/۷/۳۱)، وابسته کار جمهوری اسلامی ایران کویت، (دسترسی آبان ۱۳۹۵).
<http://www.irankar.blogfa.com/post/37>
- اجلاس کمیسیون مشترک و کمیته‌های مشترک بازرگانی برگزار شده بین ایران و کویت، دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی، سازمان توسعه و تجارت ایران (بهمن ۱۳۸۹) (دسترسی ۱۳۹۴)، <http://www.fa.tpo.ir>
- ادواردز، نیورلی میلتن، (۱۳۹۰)، سیاست و حکومت در خاورمیانه، ترجمه رسول افضلی، چاپ دوم، تهران: بشیر علم و ادب.
- از کیا، مصطفی؛ پارتازیان، کامبیز، (۱۳۹۰)، «بررسی نسبت تمایل ایرانیان در مهاجرت به دبی و تمایل آنان برای اقامت در این امیرنشین (طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۸۹)»، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۱.
- اکبری خنجی، نظام، (۱۳۸۲)، مهاجرت و سازگاری- پژوهشی در مورد ایرانیان مقیم امارات عربی متحده، شیراز: انتشارات نوید.
- النجار، غانم، (۱۳۷۹)، «چالش‌های فراروی دموکراسی کویت»، ترجمه حسین انتظاری، فصلنامه سیاست خارجی، سال چهاردهم، شماره ۴.
- امامی، یحیی؛ علاء الدینی، پویاف (۱۳۸۴)، «جهانی شدن، مهاجرت و فقر در ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۸.
- اولریکسون، کریستین (۱۳۹۶)، اقتصاد سیاسی بین الملل خلیج فارس، ترجمه فریبرز ارغوانی و دیگران، تهران: نشر مخاطب.
- ایمان، محمد تقی (۱۳۶۹)، «مهاجرت در کشورهای جهان سوم، نظریات تحقیقات و ارائه چارچوب نظری»، مجله ادب و زبان فارسی، شماره ۱.
- بشیریه، حسین (۱۳۹۰) جامعه شناسی سیاسی (نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی)، چاپ نوزدهم، تهران: نشر نی.
- بهمرد، سمیه؛ حاجی یوسفی، امیر محمد، (۱۳۸۵)، «چرایی مهاجرت نخبگان از ایران پس از پایان جنگ تحمیلی»، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۴.
- بی پروا، ابراهیم، (۱۳۶۸)، «مهاجرت و ایرانیان مهاجر»، مجله ایران شناسی، سال اول،

شماره ۲.

- جواهری، محمدخلیل، (۱۹۶۱)، کویت/مروز، ترجمه ابوالقاسم امامی، تهران: نشر آژانس شوق.
- چلونگر، محمد علی؛ بندانی، معصومه، (۱۳۹۲)، «نقش احزاب و گروه‌های شیعی در تحولات سیاسی کویت»، مجله پژوهش‌های سیاسی، دوره ۳، شماره ۸.
- حاج حسینی، حسین، (۱۳۸۵)، «سیری در نظریه‌های مهاجرت»، مجله راهبرد، سال پانزدهم، شماره ۴۱.
- حسنی، مسعود، (۱۳۹۲)، شناسایی پتانسیل‌های تجاری مابین جمهوری اسلامی ایران و کویت به منظور بهبود تراز تجاری؛ اداره کل بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی، سازمان توسعه و تجارت ایران (دسترسی ۱۳۹۵) <http://www.fa.tpo.ir>.
- خاکرند، حسن، (۱۳۸۴)، «فراگیری دومین زبان جهان اسلام در کویت»، مجله سخن عشق، سال هشتم، شماره ۲۷.
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، (۱۳۷۵)، کویت، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، (۱۳۹۰)، کویت، تهران، وزارت امور خارجه.
- دوورژه، موريس، (۱۳۵۸)، جامعه‌شناسی سیاسی؛ مترجم ابوالفضل قاضی، تهران: انتشارات جاویدان.
- رایزن فرهنگی ایران در کویت، (۱۳۹۲)، دسترسی در ۱۳۹۴، <http://www.kuwait.icro.ir>.
- روابط اقتصادی با ایران، (۱۳۹۲)، دسترسی در ۱۳۹۴، <http://www.alummah.ir>.
- روابط تجاری دو جانبه جمهوری اسلامی ایران با کویت، اردیبهشت، ۱۳۹۲، دسترسی در ۱۳۹۲، <http://www.fa.tpo.ir>.
- سجاد پور، سید محمد کاظم، (۱۳۸۷)، «مهاجرت و سیاست خارجی ایران»، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و دوم، شماره ۱.
- سیفی، حسن، (۱۳۸۶)، آشنایی با کشور کویت، چاپ اول، تهران: انتشارات مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهد صیاد شیرازی.
- شیخ نوری، محمد امیر، (۱۳۷۹)، «نفت و تغییرات اجتماعی در کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، دوره ۴۳، شماره ۱۷۴.

- طرح سلفی‌ها برای کویت - پایگاه خبری شیعه آنلاین، ۲۱ اردیبهشت ۱۳۹۲، دسترسی
۱۳۹۳، <http://www.shia-online.ir/article.asp?id=28715>.

- عیسی زاده، سعید؛ مهرانفر، جهانبخش، (۱۳۹۲)، «بررسی تاثیر مهاجرت بین‌المللی بر سطح اشتغال و دستمزد: مورد مطالعه اقتصاد ایران»، *مجله تحقیقات اقتصادی*، دوره ۴۸، شماره ۲.
- کریستال، جیل، (۱۳۷۷)، نفت و سیاست در خلیج فارس؛ حکومت‌گران و بازرگانان در کویت و قطر، ترجمه ناهید اسلامی و شاپور جورکش، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

- لهسایی زاده، عبدالعلی، (۱۳۶۸)، *نظریات مهاجرت*، شیراز: انتشارات نوید.
- متقی زاده، زینب، (۱۳۸۴)، *جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس*، قم: موسسه شیعه‌شناسی.

- مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۷۳)، «نگاهی به جغرافیای تاریخی خلیج فارس ایرانیان در خلیج فارس»، *ماهنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، سال نهم، شماره ۷۹-۸۰.
- وثوقی، محمد باقر، (۱۳۸۰)، *تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس (ملوک هرموز)*، شیراز: انتشارات دانشنامه فارس.

- وثوقی، محمد باقر، (۱۳۸۳)، *تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی خلیج فارس*: تهران: انتشارات سمت.

- وحیدی، پریدخت، (۱۳۶۴)، *مهاجرت بین‌المللی و پیامدهای آن*، تهران: انتشارات وزارت برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی.

- همدانی، عبدالرضا، (۱۳۸۲)، «روای مهاجرت برای ثروت: مهاجرت و نیروی کار مهاجر در خلیج فارس»، *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، سال دهم؛ شماره ۳۳.

- ممنوعیت ورود اتباع ایرانی به کویت، (۱۳۹۳)، (آبان ۱۳۹۳
<http://www.asriran.com/fa/news/166299/>).

ب- عربی

- فرهود، قحطان احمد، (۲۰۱۱)، *العلاقات الكويتية-الایرانية ۱۹۶۱-۱۹۹۰ دراسة تاریخیة*، جامعه دیالی، کویت: منتدی الجغرافیة.

- ناصر، شحاته محمد، (۲۰۱۱)، *سیاسات النظم الحاکمه فی البحرین و الكويت و السعودیه فی تعامل معالم طالب الشیعیه*، بیروت: مرکز دراسات الواحده العربیه.

- آل معرفی - فرحان الفرحان، ۲۰۰۲/۲/۱۹ (دسترسی ۱۳۹۵): <http://www.kuwait-history.net/vb/showthread.php?t=384>
- آل الفوزان فی الكويت ونجد، (۲۰۰۲) (دسترسی ۱۳۹۵) : <http://www.kuwait-history.net/vb/showthread.php?t=452>

پ - انگلیسی

- Khalaf, Abdulhadi, (2010), "The politics of MigrationL", in Abdulhadi Khalaf, Omar Alshehabi and Adam Hanieh (eds.), *Transit States: Labour, Migrations & Citizenships in the Gulf, London: Pluto Press.*
- King, Russell & Skeldon, (2010), "Mind the Gap! Integrating Approaches to Internal and International Migration", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol 36, No.10.
- Gardner, Andrew M, (2011), "Gulf Migration and the Family", *Journal of Arabian Studies: Arabia, the Gulf, and the Red Sea*, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21534764.2011.576043#preview> (21 Jun 2011), Immigration in Kuwait, (2016), www.Worldbank.org (accessed 15 Jun 2016).
- Migration and Migrants: A Global Review, (2018), (www.IOM.int/wmr.chapter-2 & Chapter-3, 6 August 2018).
- United Nation Population Division Department of Economic and Social Affairs, (2013), "Trends in international Migrant Stock: Migrants by Age and Sex" Sep 2013, <http://esa.un.org/unmigration/TIMSA2013/migrantstocks2013.htm?mtotals>, Accessed 2013, and <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-migration/world-migration.html6/6/2014> and http://www.qsa.gov.qa/eng/population_census/2013/PopulationStructure_jan.htm.